

БІЗНЕС, ПРАВА ЛЮДИНИ ТА НОВИЙ СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР У ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Вступ

Тектонічні зсуви, які сьогодні обумовили необхідність дискутувати про укладання нового суспільного договору, не були раптовими. Скоріше це нагадувало повільний і невідворотний рух плит, який складно помітити, однак який може призвести не лише до зростання гір і поглиблення розломів, а й до створення нових континентів і, в кінцевому підсумку, до нової мапи земної кулі. Додатковим каталізатором, чимось на кшталт виверження вулкана, стала пандемія COVID-19.

Завдяки пандемії загострились як ті проблеми, що накопичилися у сучасному суспільстві внаслідок невідповідності прав, інтересів та очікувань сторін умовного договору та реальних практик, так і ті, що були породжені настанням цифрової ери. Усе це дає змогу висловити припущення, що сподівання на зміну умов і розширення кола учасників нового суспільного договору можуть бути небезпідставними.

І. Чому варто переукласти суспільний договір у цифрову епоху?

Заклики до переукладення суспільного договору звучать достатньо регулярно та відображають загострення різних проблем – кризові стани в освіті і науці, невідповідність трудових відносин сучасним економічним моделям, конфлікт глобалізації та національної ідентичності, зростаючу соціальну нерівність тощо.

Так, Пітер Маасен вказує, що у вищій освіті виник серйозний дисбаланс у її традиційних місіях – освітній і дослідницькій, а також потреба до інноваційної економічної місії; при цьому високий рівень взаємної довіри, яка є основою суспільного договору між учасниками – вищою освітою, політичними авторитетами та суспільством загалом – підірвано.¹ Він також стверджує, що потенційний суспільний договір щодо освіти, хоча й розробляється в національних контекстах з урахуванням нового балансу,

* Юлія Сергіївна Разметаєва, кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри теорії і філософії права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна.

Yulia Razmetaeva, PhD in Law, Associate Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine.

e-mail: yulia.razmetaeva@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0277-0554>

¹ Peter Maassen, "A New Social Contract for Higher Education?" In *Higher Education in Societies*, ed. Gaële Goastellec and France Picard (Higher Education Research in the 21st Century Series) (Rotterdam: SensePublishers, 2014), 33.

насправді має характер глобальних пошуків.² Девід Демерітт розглядав подібний дисбаланс у науці й, відповідно, назрілі зміни в соціальному договорі, спрямовані на більшу підзвітність та актуальність досліджень.³

Як поштовх до укладання нового суспільного договору Пітер Ротт досліджував зміни у наданні послуг, що становлять загальний інтерес (як телекомунікаційні, поштові й залізничні) та зіткнення інтересів приватних постачальників, лібералізованого ринку й прав індивідів-споживачів.⁴

Новий договір пов'язували, крім того, із заміною моделі соціального громадянства на громадянство національне, що дає змогу врегулювати збереження національної ідентичності при соціальних і культурних відмінностях у сучасному постіндустріальному суспільстві.⁵

25 років тому Джеремі Ріфкін прогнозував, що світова економіка невдовзі “катапультує” у інформаційну та автоматизовану еру, де перехід від масової праці до висококваліфікованої елітної робочої сили, який супроводжується зростаючою автоматизацією виробництва товарів та надання послуг, спричинить зростання безробіття.⁶

Перетворення також стосуються змін у трудових відносинах, у формах праці та зайнятості. Як зазначається, життєздатний соціальний контракт повинен включати побудову міцної та довговічної економіки, враховувати підвищену нестабільність світу й реалії сучасних сімей, які в більшості випадків включають перебування батьків і матерів на робочому місці.⁷

Отже, діяльність, часто майже неконтрольована, і зростаюча могутність бізнесу – не єдина причина для переукладення суспільного договору сьогодні. Проте, можливо, це одна з найвагоміших причин. Така діяльність сприяє перерозподілу прав та інтересів учасників суспільних відносин. Ділова активність бізнесу у цифрову еру, крім того, оголює проблеми, які накопичилися (наприклад, вразливість працівників гіг-економіки чи поглиблення гендерної складової технологічного розриву). Вона також сприяє формуванню таких небезпек, які здебільшого стають видимими далеко не одразу,

² Peter Maassen, “A New Social Contract for Higher Education?” In *Higher Education in Societies*, ed. Gaële Goastellec and France Picard (Higher Education Research in the 21st Century Series) (Rotterdam: SensePublishers, 2014), 34.

³ David Demeritt, “The New Social Contract for Science: Accountability, Relevance, and Value in US and UK Science and Research Policy,” *Antipode* 32 (3) (2000): 308–29.

⁴ Peter Rott, “A New Social Contract Law for Public Services? – Consequences from Regulation of Services of General Economic Interest in the EC,” *European Review of Contract Law* 1, no. 3 (2005): 323–45, <https://doi.org/10.1515/ercl.2005.1.3.323>.

⁵ Marinus R. R. Ossewaarde, “The New Social Contract and the Struggle for Sovereignty in the Netherlands,” *Government and Opposition* 42 (4) (2007): 491–512.

⁶ Jeremy Rifkin, “A New Social Contract,” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 544 (1996): 16–26, <http://www.jstor.org/stable/1047960>.

⁷ Thomas Kochan and Beth Shulman, “A New Social Contract: Restoring Dignity and Balance to the Economy,” *Economic Policy Institute Briefing Paper* no. 184 (Washington, 2007), <http://www.gpn.org/bp184/bp184.pdf>.

таких як різке звуження сфери приватності, надзвичайно довгий цифровий слід, підрив автономії, послаблення демократичних інститутів тощо.

Це навіть трохи іронічно, що голоси щодо “переукладення” чи “модернізації” сьогодні говорять про глобальне “перезавантаження” суспільного договору, адже перезавантаження – термін, який розповсюдився саме у цифрову епоху.

Які особливості цифрової епохи можна визначити? Видається, ними можуть бути такі: 1) значна частина всіх видів діяльності суб’єктів відбувається в кіберпросторі або має онлайн-компонент; 2) цифрові інструменти надзвичайно поширені як у публічному, так і в приватному житті; 3) дані стають ключовими для будь-якої економічної, соціальної, політичної діяльності; 4) обсяг даних величезний, а швидкість їх поширення неймовірно висока; 5) розвиток суспільств нерівномірний, і він підсилюється цифровим розривом; 6) могутність бізнес-структур зростає, зокрема й зростає їхня здатність модифікувати поведінку користувачів цифрових інструментів.

Які додаткові загрози для суспільного договору принесла цифрова епоха? По-перше, суттєвий дисбаланс між правами та обов’язками сторін. Поступово стає очевидним, що держави не можуть залишатися єдиними носіями прямих зобов’язань у сфері прав людини, так само як не можуть взаємний нагляд за їх дотриманням здійснювати лише уряди та індивіди, згуртовані в організації громадянського суспільства або народи окремих держав. Деякі інструменти, що концентрувалися в інституціях і рухах громадянського суспільства й давали змогу підтримувати справедливий баланс, підзвітність та відповідальність, втрачають свою ефективність. Більше того, вони можуть бути обернені проти тих, хто ними користується.

Зокрема, на прикладі платформи Фейсбук Томер Шедмі описує, як користувачі щодня регулюються та обмежуються системою, процеси прийняття рішень якої не є прозорими та відкритими до діалогу, аргументації чи інтерпретації; виконання рішень негайне та автоматичне; права перетворюються з продукту дискурсу та практики інтерпретації на результат практики структурованого кодування.⁸ Іншим прикладом може бути використання миттєвого голосування з питань публічного інтересу, яке здійснюється через мобільні та стаціонарні девайси з наочною візуалізацією й розповсюдженням результатів, що допомагає схилити громадську думку у потрібний корпораціям – власникам цифрових інструментів чи їх замовникам бік або, навіть, керувати такою думкою.

По-друге, втрата контролю за дотриманням умов договору з боку індивідів і громадянського суспільства, що сприяє перерозподілу влади в цифрову епоху. До прикладу, дані, надзвичайно важливі як засіб впливу, контролю та ресурсу значною мірою продукуються людьми або їхньою діяльністю. Водночас, самі люди мають найменше контролю над своїми даними. Кому належать ці відомості, які, можливо,

---

⁸ Tomer Shadmy, “The New Social Contract: Facebook’s Community and Our Rights,” *Boston University International Law Journal* 37 (2019), 352.

надаються нами добровільно або ж без явної згоди збираються та обробляються? На перший погляд, нам самим. Однак ми не можемо цілком ні володіти, ні користуватися, ні розпоряджатися цією власністю.

При цьому бізнес має захист як такий самий чи майже такий елемент приватного сектору, як і інституції громадянського суспільства. Діючи на вільному ринку та доволі часто не маючи ані жорстких нормативних, ані етичних меж, компанії отримують несправедливу перевагу перед іншими учасниками договору.

Більше того, компанії можуть поступово формувати нову нормативну рамку в широкому сенсі її розуміння. Цей аспект діяльності бізнесу часто випадає з поля зору користувачів цифрових інструментів. Сьогодні, як стверджується, “цифрові платформи виходять за рамки додавання цифрового рівня до наших особистих, професійних та політичних відносин: вони також додають нормативно-правовий рівень та формують нові соціальні контракти.”⁹

По-третє, те, що може бути назване неможливістю виконання багатьох умов договору внаслідок значних змін суспільної ситуації. Останні не обов’язково є карколомними, іноді вони лише відображають зростаючу слабкість державних інституцій або демократичних режимів як таких.

Зокрема із цієї тенденції послаблення відповідних структур та, ймовірно, невиконання ними ролі, яка повинна забезпечити сприяння реалізації й захист прав, беруть виток ідеї про те, що бізнес може бути тією стороною, яка включиться до процесу виконання умов соціального контракту. Як стверджується, “зіткнувшись зі слабкими інституціями, які підривають забезпечення прав людини, а не беруть на себе зобов’язання держав, транснаціональні корпорації зобов’язані допомагати у створенні та підтриманні правових і політичних інститутів, які підтримують права людини.”¹⁰

Навколо того, чи мають бути адресатами прав у такому разі лише транснаціональні корпорації (як найбільш могутні й юрисдикційно непідконтрольні суб’єкти) або усі компанії (як структури, що отримують усе більше впливу та все далі відходять від суто приватного сектору) дискусія точиться не перший десяток років. Однак у нинішньому світі різниця між великими, середніми й малими компаніями, принаймні тими, що володіють цифровими інструментами, поступово стирається. Навіть невеличкий стартап може стати ефективним у просуванні чи порушенні прав людини завдяки інноваційним рішенням, які пропонує. І навіть непотопаювана, на перший погляд, корпорація може розділити долю “Титаніка,” наштотувавшись на айсберг репутаційного скандалу, який хутко та невідворотно набирає обертів в інформаційному просторі.

⁹ Tomer Shadmy, “The New Social Contract: Facebook’s Community and Our Rights,” *Boston University International Law Journal* 37 (2019), 307.

¹⁰ Nien-hé Hsieh, “Business Responsibilities for Human Rights: A Commentary on Arnold,” *Business and Human Rights Journal* 2 (2017): 307.

Цифрова епоха, видається, схожа на розтягнуту в часі технологічну революцію. Переукладання соціального договору виглядає доволі логічним після революцій, нехай навіть вони обійшлися без взяття Бастилії.

II. Чи стане бізнес стороною нового суспільного договору?

Фактично бізнес уже є стороною суспільного договору, особливо якщо розглянути це питання з позиції асиметрії влади відповідних суб'єктів у цифрову еру. Багато компаній, передусім транснаціональних корпорацій, за останні роки стали більш потужними та менш контрольованими. Деякі корпорації можна порівняти з державами за обсягом влади, яку вони сьогодні мають.

Така асиметрія відображається в асиметрії впливу, який спостерігається в демократичних спільнотах. Приміром, ми все ще можемо бачити, як люди з натовпу, пересічні громадяни без будь-якої інституційної підтримки стають лідерами думок, користуючись можливостями свободи вираження, у соціальних мережах, набувають популярності за допомогою власних вебсторінок або онлайн-майданчиків, які умовно безкоштовно надаються для вільного користування. Однак такі люди стають все менш неупередженими, оскільки гігантські корпорації використовують їх як інструменти для спрямування громадської думки. З використанням лідерів думок чи без – компанії, що володіють популярними цифровими інструментами, програмним забезпеченням, соціальними мережами, пошуковими системами й додатками, отримали величезний вплив на індивідів, спільноти та держави.

Усе це являє собою серйозні проблеми, особливо для країн, які характеризуються слабкістю демократичних інституцій, перебували чи перебувають під тривалим впливом авторитарних і тоталітарних режимів. І все це вкотре підкреслює необхідність включити бізнес до порядку денного щодо прав людини не лише на умовах приватного сектору, участь і відповідальність якого опосередкована державними інституціями.

Блокування акаунтів Дональда Трампа у соціальних мережах, здійснене компаніями під кінець президентської каденції у зв'язку з нападом його прихильників на Конгрес Сполучених Штатів Америки, дало ще один поштовх дискусії про роль бізнесу у питаннях прав людини. З одного боку, якщо корпорації визначатимуть, хто має право на вільне висловлювання, якщо вони цензуруватимуть контент, це, ймовірно, буде перебиранням на себе ролі публічних регуляторів і втручанням до сфери прав. З другого боку, якщо діяльність корпорацій буде продовжувати вважатися справою приватної сфери та вільного ринку, це може призвести до створення непомітних і віддалених ризиків для прав людини, мати наслідком маніпуляції думками та поведінкою, що, власне, і сталося у справі, яка призвела до згаданого вище блокування.

Як пише Томер Шедмі, "деякі суттєві юридичні та моральні проблеми, з якими ми стикаємось сьогодні, походять від несумісності сучасної державоцентричної концепції

прав із нашою нинішньою транснаціональною, приватизованою, гіперпов'язаною реальністю.”¹¹ Як справедливо зазначає Онора О’Ніл, в останні роки державницьке західне поняття прав, яке керувало, формувало й обґрунтовувало сучасні інститути та практики, втрачає свою описову, нормативну та, навіть, амбіційну силу.¹² Спроби вирішити цю суперечність і при цьому залишити права людини в основі суспільного договору включають перегляд характеру зобов’язань, що випливають із прав, у бік горизонтальної концепції, коли їх адресатами стають не лише держави, а й безпосередньо індивіди, компанії, організації. Такі спроби включають, крім того, перегляд підходів до обґрунтування прав.

Так, пропонується відкинути моральний підхід до прав людини, відповідно до якого вони є “апріорі існуючими основними моральними правами індивідів,” на користь інституційного підходу, який починається з сучасної практики, “коли вони спираються на положення, перелічені у Загальній декларації прав людини та наступних міжнародних документах і в якому держави є головними носіями зобов’язань,”¹³ обов’язків у сфері прав. Відповідно до цього підходу, якщо відповідальність щодо прав людини покладатиметься на корпорації, їх не слід ставити на один рівень з державами. Хоча не можна стверджувати, що компанії не несуть обов’язків як таких, це мають бути опосередковані владними інститутами відносини, а не прямі зобов’язання, зокрема тому, що у бізнесу немає механізмів відповідальності, підзвітності, збалансування влади тощо.

Як пише Джон Тасіулас, “закони та інституції, що стосуються прав людини, самі собою не мають ототожнюватися із міцною моральністю прав людини. Вони не є породженнями досконало діючого підґрунтя. Уявити їх таким чином – це своєрідне ідолопоклонство, яке плутає створені людиною інституційні засоби з об’єктивними етичними цілями.”¹⁴ Хоча це, можливо, дає змогу відділити ціннісну ідею прав людини як майже досконалу від її інституційного й практичного втілення, які цілком логічно не позбавлені помилок, властивих будь-якій людській діяльності, нам все ще потрібно легітимне обґрунтування, те, що стає ядром і опорою самих прав та пов’язаного з ними соціального контракту. Тому, якщо ми говоримо про розширення кола учасників договору, то не можемо уникнути дебатів про те, на яких умовах це відбувається, і яку частину відповідальності вони несуть.

Бріджит Хамм пише про боротьбу за легітимність, яка виникла у процесі формування сучасних зобов’язань бізнесу в сфері прав людини й призвела до конкуруючих проєктів – добровільного, за широкої участі сторін, і обов’язкового, за участі держав на

¹¹ Shadmy, “The New Social Contract,” 353.

¹² Onora O’Neill, *Justice Across Boundaries: Whose Obligations?* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 6.

¹³ Hsieh, “Business Responsibilities for Human Rights: A Commentary on Arnold,” 297.

¹⁴ Джон Тасіулас, “Порятунок прав людини від права прав людини,” *Філософія права і загальна теорія права* 1 (2020): 177, <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2020.1.219080>.

рівні ООН.¹⁵ В останньому випадку брак прозорості процесу та спроби виключити з нього приватний сектор можуть сприяти делегітимації договору.

Крім того, висловлюються сумніви, що компанії взагалі можуть бути носіями прямих зобов'язань у сфері прав людини, принаймні без серйозної перебудови звичних суспільних структур. Зокрема, стурбованість полягає в тому, що бізнес інституційно не призначений для виконання прямих зобов'язань у сфері прав людини, включно з розподілом влади всередині системи через справедливе представництво, стримування та противаги, наявністю механізмів притягнення до відповідальності й незалежним правосуддям. Як визначається на прикладі транснаціональних корпорацій, покладаючи на них відповідні зобов'язання, "ми приписуємо їм певні повноваження, які, як правило, зарезервовані для політичних та правових інституцій."¹⁶ Тому питання про те, якою саме буде форма участі бізнесу у соціальному контракті, залишається відкритим.

III. Якими будуть умови нового суспільного договору?

Це, мабуть, те, що найскладніше спрогнозувати. Якщо поглянути на умови, які вже пропонуються, то їхній спектр надзвичайно широкий і коливається від доволі абстрактних закликів будувати більш справедливі спільноти до конкретних пропозицій щодо реформування системи охорони здоров'я за результатами пандемії COVID-19 або системи зайнятості за результатами дослідження статистичних даних, які наочно демонструють розрив у доходах між тими, хто присвячує значну частину свого часу догляду за дітьми, й тими, хто цього не робить.

Приміром, пропонується забезпечити інструменти, необхідні для процвітання у новій економіці, організувати зайнятість так, щоб підтримувати здорові та безпечні сім'ї, а не змушувати робітників вибирати, бути їм продуктивними працівниками чи хорошими членами сім'ї, побудувати захисну мережу, яка підтримуватиме людей, коли вони змінюють робочі місця або завершують працювати.¹⁷ Зазначається, крім того, що для спрямування людства у напрямку сталого майбутнього має відбутися переосмислення теорії суспільного договору як парадигми державної політики, але з різними розгалуженими особливостями, що відповідають складності життя в сучасний час.¹⁸ Це може означати, що умови такого договору, з огляду на все більше ускладнення життя в цифрову епоху, ймовірно, будуть варіативними або – у гіршому випадку – надто загальними й розмитими, що не дозволить їх реально дотримуватися.

Але перед тим, як обговорювати такі умови, слід зробити крок назад і подивитися, як виглядають їх розуміння та підтримка в наявному контракті.

¹⁵ Brigitte Hamm, "The Struggle for Legitimacy in Business and Human Rights Regulation – a Consideration of the Processes Leading to the UN Guiding Principles and an International Treaty," *Human Rights Review* (2021), <https://doi.org/10.1007/s12142-020-00612-y>.

¹⁶ Hsieh, "Business Responsibilities for Human Rights," 307.

¹⁷ Kochan and Shulman, "A New Social Contract," 4.

¹⁸ Jaap Geerlof, "A New Social Contract: Substituting the Neoliberal Public Policy Paradigm with a Participatory Public Policy Paradigm," *World Futures* 75 (4) (2019): 222–41, <https://doi.org/10.1080/02604027.2018.1554549>.

Оскільки суспільний договір є неписаним, його нормативність забезпечується погодженням учасників, передусім індивідів, на умови, як видається, через відсутність протесту та фактичне дотримання. Іншими словами, нам може бути складно пояснити, який зміст вкладається у контракт, але ми скоріше за все розуміємо, коли контракт порушено, принаймні за допомогою відчуття несправедливості. Грубі чи системні порушення тягнуть за собою суспільний опір – від гострих і масових протестів до наполегливої та послідовної боротьби силами певних груп, спільнот і, навіть, окремих індивідів.

Джон Ролз підкреслював, що обґрунтування суспільного договору вирішується через обмірковування – з'ясування того, які принципи було б раціонально прийняти з урахуванням гіпотетичної вихідної ситуації, що пов'язує теорію справедливості з теорією раціонального вибору.¹⁹ Принципи справедливості, що є предметом договору, мають регулювати базову структуру суспільства та встановлюватися за чесною процедурою.

При всьому розмаїтті поглядів на природу суспільного контракту, доволі ясно, що його сучасний зміст не може обмежуватися тільки політичною асоціацією чи основними принципами, якими б універсальними вони не були.

По-перше, усе голосніше звучать голоси тих, хто вимагає надання дієвих механізмів та реальних гарантій, передусім, у питаннях збереження прав людини. Подібне відбувається і з вимогами надати не-декларативного наповнення підтримці міжнародного миру та безпеки.

По-друге, деякі очікування – такі як зупинення безперервних втручань до приватності чи приборкання особливо хижацьких корпорацій – виглядають цілком розумними навіть без глибокого дослідження відповідних проблем. Так само стає доволі ясно видно, що зняття чи непередбачення обмежень для таких сфер діяльності, що передбачає, приміром, опору на алгоритмічні рішення, неконтрольоване оперування великими даними чи форсування розвитку евристичного штучного інтелекту, несе неприховані загрози.

По-третє, цифровий світ включає таке нарощення потоків інформації, які не дають змогу завжди ефективно відсіювати брехливі та непотрібні відомості та й у цілому залишатися людиною епохи Ренесансу з високим рівнем експертності у багатьох сферах. Це позначається на потребі довіряти компетентності інших осіб, інституцій чи урядів у прийнятті суспільно важливих рішень. Водночас множаться способи зловживання довірою, передусім неочевидні, тонкі маніпуляції, підштовхування до потрібного вибору та, навпаки, формування постійних сумнівів.

По-четверте, нерівномірність розвитку спільнот і відповідні порушення справедливості сьогодні впадають в очі зокрема тому, що приховати якісь події стає дедалі важче, а відкрито та емоційно показати їх – іноді справа натискання пари кнопок на смартфоні. На емоційній реакції аудиторії та відчутті глибокої несправедливості щодо цивілізаційного розриву будуються вигідні потужним гравцям реакції, прямими або

¹⁹ John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: Belknap Press, 1999), 16.

побічними наслідками яких стають поляризація думок, втрата ідеалів свободи, поваги й гуманізму, системна недовіра, підрив важливих для соціуму інституцій.

Усе це призводить до того, що договір перетворюється (або вже перетворився) на фіктивний. Зайве підтвердження цього надала вируюча нині пандемія COVID-19.

Багато хто наголошує, що суспільний договір не відповідав своїм цілям і до пандемії. Остання лише виявила нездатність адаптувати наявний суспільний договір до викликів сучасності. Зокрема, пандемія виявила, що забезпечити виживання в умовах невизначеності та безперервну ділову активність могли лише ті компанії, які мали цифрові моделі господарювання або їх значну цифрову підтримку. У докризові роки, як зазначається, “більшість фірм достатнього розміру рухалися до цифрового ядра, заснованого на програмному забезпеченні, даних та цифрових мережах, лише деякі досягли достатньої цифрової спроможності для переходу до нової бізнес-моделі майже за одну ніч.”²⁰ Зрештою це дало змогу багатьом із них вистояти в умовах тотальної невизначеності та безпрецедентного зламу існуючого порядку.

Пандемія, крім того, підкреслила технологічний розрив (як між компаніями, так і між спільнотами) й, у підсумку, сприяла поглибленню нерівності. І хоча вона одночасно стимулювала цифровізацію, не з усіма негативними наслідками можна впоратися за допомогою прискорення цифрового переходу.

Водночас взаємопроникнення онлайн та офлайн реальностей і наростання цифрової складової приватного й публічного життя не може не відобразитися на змісті суспільного договору. Не останнє місце серед його умов займатиме відповідальність сторін, її форми, обсяг і важелі застосування у разі відсутності згоди відновити порушені права та компенсувати спричинену цим шкоду.

Бріджит Хамм наголошує на важливості тиску з боку інституцій громадянського суспільства в процесі погодження умов договору, який включатиме бізнес як сторону й адресата зобов'язань, оскільки це сприятиме реальному врахуванню права жертв і встановлюватиме юридичну відповідальність підприємств у глобальній економіці.²¹ Можна припустити, що об'єднання у нові союзи – стійкі чи ситуативні – чекає на індивідів, організації громадянського суспільства, компанії та уряди, як на національному, так і на міжнародному рівнях. У будь-якому разі умови нового суспільного контракту мають бути погоджені за рівної участі сторін.

Висновки

Яким буде новий соціальний договір, чи буде його зміна означати незначні правки до тексту або глибоку змістовну та структурну перебудову – багато в чому це залежить від нас, учасників договору, незалежно від того, виступаємо ми як окремі індивіди або згуртовані в інституції громадянського суспільства, бізнес-структури чи організації

---

²⁰ *The New Digital Domain. How the Pandemic Reshaped Geopolitics, the Social Contract and Technological Sovereignty. Policy Report* (Madrid: Center for the Governance of Change, IE University, 2020), 11.

²¹ Hamm, “The Struggle for Legitimacy.”

публічного управління. Принаймні у питаннях того, чи буде суспільний договір скоригований за нашої активної участі або ж за формальної участі укладений від нашого імені, внаслідок чого ми будемо вимушені користуватися типовим контрактом, долучені шляхом приєднання й позбавлені дійсної можливості погодити інші умови.

Ми також, імовірно, побачимо нові коаліції сторін, які сприятимуть досягненню спільних цілей і, в ідеалі, дадуть змогу успішно балансувати між складними інтересами, не втрапивши при цьому ціннісного ядра договору.

© Ю. Разметаєва, 2021

Bibliography

- Andrews, Dan, Chiara Criscuolo, and Peter N. Gal. "Frontier Firms, Technology Diffusion and Public Policy: Micro Evidence from OECD Countries." *OECD Productivity Working Papers* 2 (2015). Paris: OECD Publishing.
- Demeritt, David. "The New Social Contract for Science: Accountability, Relevance, and Value in US and UK Science and Research Policy." *Antipode* 32 (3) (2000): 308–29.
- Geerlof, Jaap. "A New Social Contract: Substituting the Neoliberal Public Policy Paradigm with a Participatory Public Policy Paradigm." *World Futures* 75 (4) (2019): 222–41. <https://doi.org/10.1080/02604027.2018.1554549>.
- Hamm, Brigitte. "The Struggle for Legitimacy in Business and Human Rights Regulation – a Consideration of the Processes Leading to the UN Guiding Principles and an International Treaty." *Human Rights Review* (2021). <https://doi.org/10.1007/s12142-020-00612-y>.
- Hsieh, Nien-hê. "Business Responsibilities for Human Rights: A Commentary on Arnold." *Business and Human Rights Journal* 2 (2017): 297–309. <https://doi.org/10.1017/bhj.2017.6>.
- Kochan, Thomas, and Beth Shulman. "A New Social Contract: Restoring Dignity and Balance to the Economy." *Economic Policy Institute Briefing Paper* no. 184. Washington, 2007. <http://www.gpn.org/bp184/bp184.pdf>.
- Maassen, Peter. "A New Social Contract for Higher Education?" In *Higher Education in Societies*, edited by Gaële Goastellec and France Picard. Higher Education Research in the 21st Century Series. Rotterdam: SensePublishers, 2014. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-746-9_4.
- O'Neill, Onora. *Justice Across Boundaries: Whose Obligations?* Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Ossewaarde, Marinus R. R. "The New Social Contract and the Struggle for Sovereignty in the Netherlands." *Government and Opposition* 42 (4) (2007): 491–512.
- Rifkin, Jeremy. "A New Social Contract." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 544 (1996): 16–26. <http://www.jstor.org/stable/1047960>.
- Rott, Peter. "A New Social Contract Law for Public Services? – Consequences from Regulation of Services of General Economic Interest in the EC." *European Review of Contract Law* 1, no. 3 (2005): 323–45. doi: <https://doi.org/10.1515/ercl.2005.1.3.323>.
- Rawls, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Belknap Press, 1999.
- Tasioulas, John. "Saving Human Rights from Human Rights Law." [In Ukrainian.] *Filosofiya prava i zahal'na teoriya prava* 1 (2020): 172–215. <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2020.1.219080>.

The New Digital Domain. How the Pandemic Reshaped Geopolitics, the Social Contract and Technological Sovereignty. Policy Report. Madrid: Center for the Governance of Change, IE University, 2020. <https://docs.ie.edu/cgc/IE-CGC-The-New-Digital-Domain.pdf>.

Shadmy, Tomer. "The New Social Contract: Facebook's Community and Our Rights." *Boston University International Law Journal* 37 (2019): 307–54.

Юлія Разметаєва. Бізнес, права людини і новий суспільний договір у цифрову епоху

Анотація. Статтю присвячено проблемі укладання нового суспільного договору у цифрову епоху, з урахуванням особливостей останньої та складних викликів у сфері бізнесу й прав людини. Розглядаються питання потреби у переукладанні такого договору, складу сторін та його основних умов. Наголошується на тому, що майже неконтрольована діяльність і зростаюча могутність компаній виступають не єдиною, однак однією з найвагоміших причин для перегляду контракту.

У статті стверджується, що тими особливостями цифрової ери, які позначаються на причинах укладання та змісті нового суспільного договору, є такі: значна частина всіх видів діяльності суб'єктів відбувається в кіберпросторі або має онлайн-компонент; цифрові інструменти надзвичайно поширені як у публічному, так і в приватному житті; дані стають ключовими для будь-якої економічної, соціальної, політичної діяльності; обсяг даних величезний, а швидкість їх поширення неймовірно висока; розвиток суспільств нерівномірний, і він підсилюється цифровим розривом; могутність бізнес-структур зростає, зростає і їхня здатність модифікувати поведінку користувачів цифрових інструментів.

Основними загрозами для наявного соціального контракту визначаються суттєвий дисбаланс між правами та обов'язками сторін, неефективність інструментів контролю за його дотриманням, асиметрія влади, формування компаніями нормативної рамки всупереч їх ролі у приватному секторі. Розглядаються спроби включити бізнес до сторін договору, залишивши в центрі права людини та справедливості, зокрема легітимність і погодження умов за рівної участі індивідів, громадянського суспільства, компаній та урядів.

Наводяться причини потенційної втрати сили наявним суспільним договором у цифрову еру, зокрема й на прикладах, які загострила пандемія COVID-19. Підкреслюється необхідність погодити відповідальність учасників, а також врахувати наслідки взаємопроникнення онлайн і офлайн життя, прискорену цифровізацію, поглиблення технологічного розриву.

Ключові слова: асиметрія влади; бізнес; зобов'язання бізнесу, права людини; суспільний договір; цифрова епоха.

Юлія Разметаєва. Бизнес, права человека и новый общественный договор в цифровую эпоху

Аннотация. Статья посвящена проблеме заключения нового общественного договора в цифровую эпоху, с учетом особенностей последней и сложных вызовов в сфере бизнеса и прав человека. Рассматриваются вопросы о потребности в перезаключении такого договора, составе сторон и его основных условиях. Подчеркивается, что почти неконтролируемая деятельность и растущая мощь компаний выступают не единственной, однако одной из наиболее важных причин для пересмотра контракта.

В статье утверждается, что теми особенностями цифровой эры, которые сказываются на причинах появления и содержании нового общественного договора, являются такие: значительная часть всех видов деятельности субъектов происходит в киберпространстве или имеет онлайн-компонент; цифровые инструменты чрезвычайно распространены как в публичной, так и в частной жизни; данные становятся ключевыми для любой экономической, социальной,

политической деятельности; объем данных чрезвычайно велик, а скорость их распространения невероятно высока; развитие обществ неравномерно, и оно усиливается цифровым разрывом; могущество бизнес-структур растет, в том числе растет их способность модифицировать поведение пользователей цифровых инструментов.

Основными угрозами для имеющегося социального контракта определяются существенный дисбаланс между правами и обязанностями сторон, неэффективность инструментов контроля за его соблюдением, асимметрия власти, формирование компаниями нормативной рамки вопреки их роли в частном секторе. Рассматриваются попытки включить бизнес в число сторон договора, оставив в центре права человека и справедливость, в том числе легитимность и согласование условий при равном участии индивидов, гражданского общества, компаний и правительств.

Приводятся причины потенциальной потери силы имеющимся общественным договором в цифровую эру, в том числе на примерах, которые обострила пандемия COVID-19. Подчеркивается необходимость согласовать ответственность участников, а также учесть последствия взаимопроникновения онлайн и офлайн жизни, ускоренную цифровизацию, углубление технологического разрыва.

Ключевые слова: асимметрия власти; бизнес; общественный договор; обязательства бизнеса; права человека; цифровая эпоха.

Yulia Razmetaeva. Business, Human Rights and a New Social Contract in the Digital Age

Abstract. The article is devoted to the problem of concluding a new social contract in the digital age, taking into account the its peculiarities and the complex challenges in the field of business and human rights. The issues of the need to renegotiate such an agreement, the composition of the parties and its basic conditions are considered. It is emphasized that the almost uncontrolled activities and growing power of companies are not the only, but one of the most important reasons for revising the contract.

The article argues that the features of the digital age that affect the reasons for the conclusion and content of a new social contract are as follows: a significant part of all activities of entities takes place in cyberspace or has an online component; digital tools are extremely common in both public and private life; data become key to any economic, social, political activity; the amount of data is huge, and the speed of their spread is incredibly high; the development of societies is uneven, and it is exacerbated by the digital divide; the power of business structures is growing, including their ability to modify the behavior of users of digital tools.

The main threats to the existing social contract are a significant imbalance between the rights and obligations of the parties, the ineffectiveness of instruments to control its observance, the asymmetry of power, and the formation of a regulatory framework by companies against their role in the private sector. Attempts to include business in the treaty, leaving human rights and justice at the center, including legitimacy and the negotiation of conditions with equal participation of individuals, civil society, companies and governments, are considered.

The reasons for the potential loss of power of the existing social contract in the digital age are given, including the examples exacerbated by the COVID-19 pandemic. The article emphasizes the need to reconcile the responsibilities of participants, as well as to take into account the consequences of the interpenetration of online and offline life, accelerated digitization, deepening the technological gap.

Keywords: asymmetry of power; business; business obligations; digital age; human rights; social contract.

Одержано/Received 13.03.2021